

Ranosrednjovjekovno nazivlje vlasti i moći (nemoći) i srodni problemi

EMIL HERŠAK

Institut za migracije i narodnosti, Zagreb

UDK: 801.31:316.323.5

316.343.3:801.31

Stručni rad

Primljeno 12. lipnja 1994.

Rad iznosi tumačenja ranogermanskih i slavenskih naziva za društvene kategorije i uloge u ranom srednjem vijeku. Nakon osvrta na "izgled" evropske sredine u toj epohi, autor pokušava iznijeti izvorni smisao vladarskih i plemićkih naslova (ili kategorija), odnosno nazivlja "vlasti i moći", i oznake za niže društvene slojeve uključivši robove (skupinu "nemoćnih"). S pomoću tih primjera želi se ukazati na neke aspekte strukture evropskog društva u ranom srednjem vijeku. Temeljna je nakana rada ponuditi građu za cjelovitija povijesno-sociološka istraživanja.

Ključne riječi: DRUŠTVENO NAZIVLJE, RANI SREDNJI VIJEK, EVROPA, RA-SLOJAVANJE, GERMANI, SLAVENI.

UVOD

Analiza nazivlja vlasti i moći (nemoći i podređenosti) može mnogo otkriti o izgledu društva u pojedinim povijesnim razdobljima, pogotovu u odnosu na povijesna vremena u kojima se ti izrazi tek javljaju kao društveni pojmovi. Iako taj posao djelomice ulazi u uže područje jezikoslovlja (osobito etimologije) i u širi sklop povijesne znanosti, bavljenje društvenim nazivljem u prošlosti nužno je i za socijalnu historiografiju, ili bolje rečeno povijesnu sociologiju, pogotovu u odnosu na povijesne kontekste "u nastajanju", da tako kažemo, u kojima su društvene kategorije (i nazivi!) još poprilično fluidni. Jedan je takav kontekst, nedvojbeno, evropsko rano srednjovjekovlje.

Evropsko rano srednjovjekovlje je problematično u više pogleda. Prije svega, ne postoji ni općeprihvaćeno mišljenje o vremenskim međama tog doba. Neki smatraju da se radi o povijesno-kulturnom razdoblju od sloma Zapadnorimskog carstva (476.), ili zaokruženo od godine 500., do simbolički važne godine 1000., ili pak do sredine 11. st. kad je Evropa ušla u novi politički, kulturni i demografski polet. Dakako, prema autorima koji doslovce ili (najčešće) u izmijenjenim verzijama slijede tezu Henrija Priennea o bitnom utjecaju arapskih osvajanja, početak evropskog srednjeg vijeka morao bi se pomaknuti do sredine 7. st. ili čak do doba Karla Velikog (768.-814.), odnosno do ikonoborske krize u Bizantu (726.-843.) (usp. Гумилев 1967: 403; Goldstein 1992: 15-16; Arveler 1988: 46). Sve prije toga pripadalo bi ili tzv. "kasnoj antici" (u sredozemnom području) ili kasnoželjeznodopskoj prapovijesti (u sjevernijim krajevima Evrope). Nama je, međutim, najbliže, i to iz razloga koje ovdje ne možemo iznijeti, gledište Michela Banniarda. Prema njemu, rani srednji vijek nije epilog kasne antike" niti uvod u srednji vijek nego posebno doba koje je trajalo približno od 500. do 800. (Banniard 1986: 123). Sljedeće razdoblje - 9. i 10. st. - već je vrijeme izgradnje "klasičnog" feudalnog sustava, koji će poslije obilježavati tzv. "razvijeni srednji vijek". U ovom radu tretirat ćemo i neke društvene nazive iz tih kasnijih razdoblja, no polazište nam je ipak rano srednjovjekovlje.

Problem određivanja granica ranosrednjovjekovnog razdoblja očito je odraz poteškoća u određivanju njegovih glavnih značajki. Rekli smo da je riječ o povijesnom skupu "u nastajanju". I doista, mada smo naučeni gledati na srednji vijek kao na doba čvrste društvene stratifikacije, kao na društvo podijeljeno na one "... koji se mole, koji ratuju i koji rade", takva shema, ukoliko je uopće bila stvarna (izvan ideologije!), više odgovara "razvijenom" srednjem vijeku. Druga popularna predodžba - o tzv. "mračnom dobu" (prema izrazu koji

je svojedobno predložio E.K. Rand) - može se koristiti u odnosu na rano srednjovjekovlje samo ako "mračno" znači "u sjeni" našeg znanje, a ne da bismo naglasili nasilje, bezvlašće, kulturno propadanje, itsl., iako je stvarno bilo vrlo grubih i nasilnih zgoda u to povijesno vrijeme, ali opet daleko manje nego u 20. stoljeću! Zapravo, morali bismo reći da je unatoč svim svojim ratovima, seobama narodâ i pošastima, srednji vijek bio nekako "mekše" i savitljivije od sljedećih stoljeća, kao zelena grana koju protijek godina još nije okorio. A drukčije nije ni moglo biti, jer je dugo trebalo da se izgradi novo društvo, pogotovu nakon što je "Justinijanova kuga" u 6. st. razorila prethodno. Ta nagla demografska recesija bila je jedan od ključnih čimbenika razaranja "kasne antike" (v. Goldstein 1990: 67) poslije političkog sloma Zapadnog Rima. No upravo u takvim prilikama, južno i zapadno od Rajne i Dunava, germanski, slavenski i drugi došljaci na tlu nekadašnjeg Rimskog carstva počeli su sakupljati ostatke "kasne antike", te uz vlastite doprinose preoblikovati ih u nešto novo. Istodobno, s one strane rajnsko-dunavske međe, sve do Laponije i Urala, uskovitlana društva na pragu povijesti, u gotovo pradrevnim krajolicima, tragala su za smislom u trzajima novog "herojskog doba".

Nazivlje vlasti i moći (nemoći), kraljevanja i slobode, naroda i rata, puka i ropstva, odražavalo je te dvije situacije. Ono je imalo i arhaične (uvjetno rečeno prapovijesne) uzore, vrlo često i etničke (etnogenetičke) komponente, i, naravno, preuzimalo je i sadržaje iz antičkog društva, koje je upravo nestajalo. U nastavku pokušat ćemo iznijeti primjere tog nazivlja, bez nakane da izradimo preciznu sociopovijesnu shemu. Primjere smo otkrili s drugom istraživačkom svrhom, ali ih ovdje želimo podijeliti sa sociolozima, da im eventualno pomognu shvatiti neke detalje prošlih društava.

KRAJOLIK RANOG SREDNJEG VIJEKA

Ekologija možda i nije u izravnoj svezi s društvenim nazivljem, ali se mora uzeti u obzir jer daje najširi kontekst vremena.

Sjeverni svijet nije se bitno promijenio od kasne prapovijesti, no do 5.-6. st. krajolik je poprimio "iskonski" izgled također na jugu. Zbog "oskudnosti ljudi" poslije kuge (*penuria hominum* u ljetopisima), čak je i Lacij, pradomovina Rimljana, razotkrio u to doba svoj "predrimski kostur" (Banniard 1986: 84; prema P. Toubertu). Crkva i carske vlasti pokušavale su održati opći poredak, ali slaba napućenost i obilje ničijih prostora, velike šume i planinske vrleti između osamljenih naselja omogućili su gotovo samostalni razvitak seoskih zajednica, suživot osebnih narodnih običaja, i dugo održavanje tzv. *tradiciones paganes*. To pogansko naslijeđe, na koje je tek površno utjecalo rano pokrštenje nekih barbarskih naroda, imalo je složene izvore: "subrimske", grčko-rimske i rimske, na koje su se nadovezali germansko-slavenski sadržaji. U takav okoliš kršćanstvo je prodiralo u početku pasivno, u vidu osamljenih zajednica pustinjaka okrenutih molitvi, ili u jednostavnom arijevsom obliku.¹

Bujnost prirode imala je veliko društveno značenje, i to ne samo u "ideološkom" smislu. Prije svega, divlje i neobrađene površine poticale su mnoštvo šumsko-pastirskih djelatnosti: uzgoj svinja u hrasticima, veliki i mali lov, ribolov, sječu drva, skupljanje jestivih plodova i ljekovitog bilja (Montanari 1984: 110-112, 137, 177; Fumagalli 1984: 133-134; Riché 1989: 201-202; Banniard 1986: 83; Roehl 1978: 130; Bloch 1958: 95). Možda je najvažnije da su u

¹ Arijevstvo, učenje svećenika Arija Aleksandrijskog (266.-336.), nijekalo je puno božanstvo Krista. Prvi opći crkveni koncil u Nikeji (325.) osudio je Arijevo učenje kao heretično, no do istog stoljeća vjerovjesnici su ga ipak proširili među Gotima i drugim (pretežito) germanskim narodima u rimskom zaleđu. Postavši "gotskom vjerom", arijejevstvo je razvilo stanovit suživot s poganskim običajima (i vjerovanjima!) barbarske Evrope, da bi napokon, u opreci prema "Rimljanima" i rimskom ("pravovjernom") kršćanstvu, postalo svojevrsnim simbolom germanske etničke pripadnosti (usp. Wulfram 1988: 85; Riché i le Maître 1989: 101-102; Franzen 1988: 102). Inače, jače djelovanje Crkve u poganskom zaleđu počeo će tek od 6. st., nakon osnutka benediktinskog reda (oko 527.), i osobito s razvitkom irskog redovništva. Poslije je papa Grgur Veliki (590.-604.) pokrenuo sustavni vjerovjesnički rad Rimske crkve, uputivši 596. prvu misiju u anglosasku Englesku.

trenucima gladi, zahvaljujući izdašnosti prirode, ljudi razmjerno lako pronalazili alternativne izvore hrane, pa su opisi gladovanjâ uglavnom manje potresni nego u sljedećem razdoblju (Montanari 1984: 137; 191-196). Žitarice još nisu prevagnule u prehrani, kao u drugom dijelu epohe kad će navodno nestašice "kruha" (*penuria panis*, *exiguitas panis* ili *inopia panis*) postati "prave opsesije" (Montanari 1984: 152, 195-196). Nadalje, divljina je pružala zaklon i pustinjacima i bjeguncima, prognanicima i raznim "nedruževnim" skupinama (Banniard 1986: 83). Kraljevi i moćnici ponekad su se otimali za vlast nad šumama i lovištima, ali u pravilu ta su mjesta u ranom srednjem vijeku ostala otvorena za opće korištenje (Montanari 1984: 174-177).

KRALJEVI, SLOBODA I GOSPODARI

Što se tiče svjetovne vlasti i plemstva, utjecaj jedinog preostalog "rimskog" cara bio je razumljivo slabiji u područjima daleko od prijestolja na Bosporu. Ipak, u Galiji i u zemljama bližim Carigradu očuvali su se ostaci rimske provincijske aristokracije. Dio svjetovne uprave preuzeli su i crkveni velikodostojnici, u prvom redu biskupi, koji su najčešće potjecali iz redove rimske aristokracije. Uz te slojeve uzdignuli su se kraljevi i uglednici podrijetlom iz germanskih i drugih naroda koji su stigli na jug u razdoblju seoba naroda.

Na osnovi tog i drugih primjera, moglo bi se reći da je na većem dijelu sjeverne i kontinentalne Evrope plemstvo i kraljevanje dugo bilo na razini plemenskih ili rodovskih prvaka i njihovih ratničkih svita, što znači da je *podsjecalo* na stanje u kasnoj (željeznodopskoj) prapovijesti. Na krajnjem sjeveru - u Skandinaviji, održala se drevna loza Ynglingâ, koja je vodila svoje podrijetlo od Yngvi-Freyra, arhaičnog boga uroda, raslinja, mira i bogatstva. No bez obzira na privid kontinuiteta, još u prvim stoljećima n.e. Germani i njihovi susjedi prošli su kroz burni razvitak, što je doveo do novih društvenih odnosa. Uostalom, ako se prihvati simbolika mitologije, stari Freyr odavno je postao taocem žestokog boga Odina, ili Wodana (alt. Wuotana) kako se zvao u kontinentalnih Germana (Мелегинский 1990: 561; 403-404 Стурлусон 1980: 11-12). Stoga je jasno zašto su inače na Freyrino ime, gotski *frauja* "gospodar doma (ili svite)", te anglosaski *frēa* "gospodar", "kralj", ili *frēadryhten* "gospodar svite" poprimili ratnički prizvuk, premda su zadržali element svetosti i nakon prijelaza na kršćanstvo, u prenesenom značenju "Krist" (Wolfram 1988: 98; 101-102; Sweet 1989: 67). Iz istog sklopa potječe i stvnjem. *frō* "gospodar" (usp. *frauwe*, njem. *Frau* "gospoda", navodno prema imenu Freyrove sestre, božice Freyre ili Freyje; Drosdowski 1989: 203).

Dakle, do ulaska u srednji vijek osnove vlasti, moći, slobode i obratno - neslobode i ropstva, evoluirale su u sjevernih naroda u odnosu na vrijeme kad je Tacit opisao "Germaniju". Čini se da je važnost ropstva poraslo uslijed sve češćih ratova, i to baš u vrijeme kad se njegov opseg u kasnoantičkim sredinama počeo sužavati i ustupati mjesto kolonatu i drugim novinama. No predodžba o slobodi vjerojatno je i dalje dijelom pol...ila od p. uzora "biti svoj među svojim", koji je vidljiv i u jezičnoj svezi između indoevropskog korijena **suēto-* : **suōto-* "svoj" (usp. lat. *suus*), sveslavenskog pojma "sloboda" (< praslav. *suob), i germanskog nazivlja za "srodstvo" - got. *sibja*, ags. *sib(b)*, stnord. *sifjar* (množ.), stvnjem. *sippi* i njem. *Sippe* (Skok 1973: 374, 286; Hoad 1987: 438; Wulfram 1988: 103). Štoviše, anglosaski oblik *sibb* poprimio je i dodatna značenja "prijaznost", "mir", "javna sigurnost", "duševni spoj" i "sreća" (Sweet 1989: 153), čime se nadovezao na još jedan indoevropski pojmovni niz, koji je u germanskom slučaju također vodio do pojma slobode (pragerm. *frijaz "slobodan"), ali ovaj put - da se tako izrazimo - preko vladavine Odinove žene Frije, uz kumovanje Freyra, a možda i nekog negermanskog čimbenika.²

² Frijino ime, "zaljubljena", tipizira razvitak od indoevropskog **prāi-/prāi-* "ljubiti, stvoriti", odnosno od indoevropskog pridjevskog korijena *priyos "drag": usp. vedski *priya-* "drag, željeni", sanskrt *priya-* i avest. *friya-* "drag", steslav. *пріяты* "biti sklon, biti dobar", hrv. i sveslav. *prijatelj* i pragerm. *frijojan "prijatelj" (got. *frijonds*, ags. *frēond* - množ. *frīnd*, stnord. *frændi*, stvnjem. *friunt*, njem. *freund*). Koristeći jezik mita, utjecaju Freyra ili možda njegove sestre Freyre (inače bliske po ulozi Friji) treba pripisati daljnji pomak prema pojmu "mir" - ags. *frip* i njem. *Freide(n)*. No tu je već

Starogermanska zajednica slobodnih srodnika odgovara onoj razini društvene organizacije koja se u etnološkoj literaturi, prema škotskom primjeru, obično označuje kao klan (škot. *clen*, od gaelskog *clann* "potomstvo").³ Od klana se po čvršćem unutarnjem ustroju razlikovao rod - pragerm. *kunjam (usp. lat. *gens*) i šira zajednica, pleme ili narod - pragerm. **peudō-*, od korijena **peud-*, prema indoevropskom **teu-*, koji je označavao pojam punoće ili snage. Potonji se korijen javlja i u keltskim, italiskim i baltskim govorima (ir. *tuáth* "pleme, narod", gal. i bret. *tud* "narod", osk. *touto* i um. *tota* "grad", lit. *tuatà* "narod, soj", stprus. *tauto* "zemlja"), osim dakako u latinskom (koji je preuzeo etrušč. *tribus*), dok se u Slavena i Grka mogu naći analogne tvorbe od indoevropskog **ple-*, praslav. **pled-* / **plod-* "biti pun, (na)roditi" (usp. hrv. "plod", praslav. *pledmen > *plemę*, stcslav. ПЛЕМА, grč. πλῆθος "obilje, mnoštvo, svjetina, narod i sl.", moguća je paralela i s lat. *plebs*) (v. Benveniste 1976: 279-281; Skok 1972 II: 681, 1973 III: 519, Цыганенко 1970: 346-347). Iako svi ovi oblici sežu daleko u prapovijest, bitno je spomenuti da se u germanskom krugu od **peudō-* stvorio etnonim, koji se najranije javlja u latinskom prijepisu imena "Teutoni" za jedno od prvih germanskih plemena koje je stiglo do rimskog područja. Zatim u srednjem vijeku, usporedo sa stapanjem srodnih skupina u središnjem dijelu germanskog prostora, pridjevi nalik na stvnjem. *diutisc* (srednjolatiniski *theodiscus*) počeli su označavati pretke današnjih Nijemaca, *Deutsch* (v. Benveniste 1976: 279).⁴

Latinski naziv "Germani" inače nije bio rabljen među narodima na koje se odnosio barem do karolinškog doba, a možda još ni onda (Mužić 1993: 9; prema L. Mussetu). To je i shvatljivo, jer je ta riječ ušla u latinski vjerojatno od keltske oznake za ove narode (usp. stir. *gair*, "susjed"; Hoad 1987: 192), i zato što stari Germani zacijelo nisu dugo vremena osjetili potrebu svoje etnokulturno jedinstvo apstrahirati s pomoću nekog vanjskog naziva, iako su dobro znali razlikovati strance od sebe. Za njih je svaki Kelt ili Rimljanin, prema etnonimu nekadašnjeg keltskog naroda *Volcae*, postao *walxaz "stranac" (got. *walhs, stvnjem. *wal(a)ah*), a taj su izraz poslije preuzeli i Slaveni, najprije da bi njime označavali romanski živalj - tzv. "Vlahe" (Hoad 1987: 537; Skok 1973 III: 608). Zanimljivo je da su Slaveni pretvorili i neku izvedenicu od pragermanskog **peud-* u vlastit pojam "tuđ" (stcslav. ТУЖДА, ТУЖДА или ШТЮЖДА, usp. bug. *чужг*, rus. *чужой*).

U slavenskim, germanskim i romanskim govorima postojao je, međutim, i stariji naziv za "stranca", koji će snažno zaživjeti upravo u srednjem vijeku: "gost" - praslav. *gostь, pragerm. *zastiz, lat. *hospes*. Latinski oblik još je u davnini stekao dodatno značenje "neprijatelj", koje će se pojaviti također u kasnijim germanskim primjerima - poput ags. *giest* (možda iz staronordijskog), dok su gotski i svi slavenski jezici zadržali izvorno značenje "stranac koji ulazi u zajednicu" (Benveniste 1976: 68-69; Sweet 1989: 75; Skok 1971 I: 595-596). Nije sasvim jasno kako i kada je došlo do takvog smislenog pomaka. Ipak, igra riječi "gost - neprijatelj" izgleda da je bila na djelu, iako se ne zna s kakvim razlogom, kad je u vrijeme

pragermanski *frijaz poprimio opće značenje "slobodan" (got. *freis*, ags. *frēo* > engl. *free*, stnord. *frír*, stftriz., stsas. i stvnjem. *frí*, niz. *vrij*, njem. *frei*) (Мелетинский 1990: 561; Цыганенко 1970: 372; Skok 1973 III: 40-41; Benveniste 1976: 250-251; Sweet 1989: 67, 68; Hoad 1987: 182, 183; Sweet 1989: 67, 68). Benveniste smatra da je do prijelaza iz osjećajnog u staležno pojmovno područje došlo pod utjecajem keltskog čimbenika na gotski (sic!) jezik, jer je tobože galska riječ *rhydd*, koja također potječe od prvobitnog korijena *priyos, uvijek imala isključivo značenje "slobodan" (1976: 251).

³ Najbliža paralela u slavenskoj etimologiji bio bi korijen *čel-/čyl-*, u praslav. *čeljadь*, hrv. "čeljad" (pripadnici klana, *Sippe*) i u temeljnoj praslav. riječi *čьlověko*, "čovjek", dosl. "dijete čeljadi, dijete klana" (Skok 1971 I: 305-306, 336-337).

⁴ Bio je to, doduše, dug proces, čiju će okosnicu tvoriti suženo političko naslijeđe Karla Velikog - tzv. Svetorimsko ili Njemačko-rimsko carstvo. Do konca srednjeg vijeka taj će okvir napustiti žitelji nekadašnje franačke pradomovine (Nizozemci, usp. engl. reliktni naziv *Dutch*, od srniz. *dutsch* - Hoad 1987: 139), a nakon njih i njemačko-govorne etnije na južnim granicama prema latinskom i slavenskom svijetu. Općenito, na svim rubovima germanskog prostora nastavio se zasebni razvitak manjih naroda ili plemena, pod vlašću njihovih prvaka.

seobe naroda jedan od prepisivača Tacitove *Germanije* smatrao važnim istaknuti (ili možda čak nadopisati) posljednju rečenicu u poglavlju XII: *Victus inter hospites communis* - "Pobjednik i gost opće među sobom ljubezno" (v. Goffart 1980: 169-170). S druge strane, u tim burnim vremenima čini se da su sjeverni narodi dočekivali strance sa sve većim oprezom, mada su i dalje prihvaćali i cijenili dobrohotnog gosta, pogotovu glasovitog junaka iz uglednog roda, o čemu možda najbolje svjedoče prizori iz anglosaske književnosti: kraljevi i kneževi časte svoje družine i strane odličnike u "medovinskim dvoranama", oko kojih vrebaju čudovišta poput Grendela i zmaja iz epa o junaku Beowulfu. Štoviše, sva je prilika da su takvi vladari mogli učvrstiti svoje položaje ako bi im pošlo za rukom privući u svoje svite istaknute strance, koji bi se vezivali za njih osobno i tako poduprijeli njihovu moć u odnosu na ostale slobodnjake unutar klana, roda ili plemena. Na to upućuje i jedna od mogućih etimologija praslavenske riječi **gospodь*, od sveze "gost" + *podь* < indoevropski **potis* (što sadrži ideju moći ili vrhovništva), a koja bi značila da je gospod(ar) nekad bio "... glavlar plemena koji odlučuje o strancima" (Skok 1971 I: 595). Uostalom, znamo da su i mnogo poslije, u "razvijenom" dijelu evropskog srednjeg vijeka, kraljevi i carevi vidjeli veliku korist u dovođenju stranih "gostiju" u svoje vladavine.

No uzvišeni položaj plemstva u početku je odražavao slobodu pa i samo biće plemena, što se danas možda najbolje vidi u južnoslavenskim jezicima, u kojima se izraz za uglednika (hrv. "plemić") izvodi upravo od riječi "pleme". U starih Germana postojale su slične pojmovne veze. Prvotni gotski *þiudans* dobivao je svoju moć, vjerojatno na izbornoj osnovi, od naroda ili plemena (got. *þiuda*), dok je *kindins*, barem u polazištu, imao isti odnos prema rodu (got. *kuni*) (Benveniste 1976: 82, 233, 279; Geary 1988: 55).⁵ Doduše do vremena zapisivanja gotskog jezika nastala je razlika između glagolskih izraza "kraljevati" *þiudanon*, i "vladati" *reikinon* (v. Pudić 1971: 162). Potonji je izraz (ili pojam) nastao od keltske pozajmice *reiks*, koja je, čini se, ušla u gotski jezik najprije kao novi naziv za rodovskog čelnika, jer je *kindins* poprimio više značenje, iako je *reiks* uskoro djelovao i kao vojskovođa i "gospodar svite", tj. *frauja* (v. Wulfram 1988: 61-62, 67, 94-96). Rimljani su znali za te razlike u vrstama vlasti među gotskim vođama, pa su prevodili jedan naslov, vjerojatno *kindins*, kao "sudac" (*iudex*), dok su u nazivu *reiks* (kao i u keltskom izvorniku odakle potječe) razumljivo vidjeli "kralja" (lat. *rex*) (*ibidem* 67, 94). I štoviše, budući da je riječ *þiudans* - barem u zapadnih Gota - dobroban poprimila izvanplemenski smisao (kao prijevod za biblijskog cezara ili za rimskog cara), postupna latinizacija Gota i iščezavanje uloge "suca" dovela je do prerastanja *reiks*-a u pravog kralja (*ibidem* 94, 145-146). U međuvremenu, utjecaj iranskih ili turskih stepnjaka možda je ojačao kraljevsku vlast među istočnim Gotima, tako da je moguće da se u njih uloga *þiudans*-a duže zadržala (Wulfram 1988: 115).⁶

Inače nazivi za kralja u svim današnjim germanskim jezicima potječu od šireg pragermanskog naziva za plemstvo, **kuningaz* (pragerm. **kunjam* ili **kun* + sufiks porijekla **ingaz*), koji je u obliku "knez" ušao i u slavenske govore (proslav. **kъnъgъ*, stoslav. *кнѣзь*), gdje je zadržao skromnije i možda izvornije značenje (Skok 1972 II: 109; Hoad 1987: 253; Kont 1989: 231). Ipak, valja reći da je kneževski naslov nekada zacijelo bio ravan kraljevskom, pa čak i viši od njega. Pragermanski **furistaz*, koji je kao njem. *Fürst* (stvnjem. *furist*), možda zbog bliskosti latinskom *princeps* postao tipični kneževski naslov u Njemačkoj, izvorno nije bio samo "prvi" i najmoćniji u narodu ili rodu, kako ga je opisala jedna autorica (Mussot-Goulard 1988: 63-64), nego "prvi među prvima", doslovce "najprvi", jer je na indoevropski korijen **pr-* pridodavan superlativni sufiks *-ist* (Hoad 1987: 172). Štoviše, možda je postojalo

⁵ Benveniste je usporedio ove primjere s latinskim odnosom *tribus* "pleme" > *tribunus* (1976: 82, 233).

⁶ Krug se zatvara s Teodorikom Velikom (u. 526.), u čijem se imenu nalazi polatinjeni oblik korijena *þiuda-*, s dodatkom *reiks*, što bi značilo "kralj naroda", potpuno u skladu s iznimnim značajem koji je Teodorik dobio u germanskoj svijesti.

srodstvo između tog "kneževskog" naslova i imena boga Freyra (odnosno stvnjem. oblika *frō*, itsl. - Drosdowski 1989: 202-203, 211).

PLEMSTVO - RATNE SVITE

Iz starijeg sloja nazivlja potječe i anglosaski *ealdor* ("poglavar, knez", od *eold* "stari", dakle "starješina"), premda je staroengleski *ealdormann* još u anglosaskom dobu postao područni upravitelj u ime kralja, dok ga u tome nisu potisnuli odličnici s uvoznim skandinavskim naslovom *eorl*, stnord. *jarl*.⁷ Slično tome, ulogu vladarskog namjesnika imao je langobardski *gastald* (*gast* "gost" + korijen *wald*, koji sadrži ideju čuvanja ili nadzora) i franački "grof". U svakom slučaju, ovi se primjeri već odnose na visoko plemstvo.

Ne postoji jedinstven stav o nastanku vrlo važnog naslova "grof". Teza da je franački *grafio nastao od bizantsko-grčkog naziva za visokog dvorskog uglednika - *γραφεὺς*, izvorno "pisar" (Drosdowski 1989: 250), prilično je uvjerljiva, jer su doista postojale tijesne veze između ranomerovinških Franaka i Carigrada. Međutim, izraz "grof" javlja se i u drugim germanskim govorima.⁸ Dakle, ukoliko se ne radi o širenju iz franačke sredine - mada nam upravo to izgleda najvjerojatnije! - onda bismo morali tražiti neki autohtoni germanski korijen, možda iz iste osnove kao i gotski *gagrefts* "zapovijed". Inače, u većini tumačenja "grof" je vrsta nadzornika, što bi odgovaralo i njegovoj ulozi kao vladarskog namjesnika u pojedinim pokrajinama. Kasnije tvorbe dale su u tom smislu naziv *markgraf* (stvnjem. *marcgrāvo*) "krajnjiški grof", s dodatkom franačkog ili pragerm. *marka, dosl. "granica" ili hrv. "krajina" (Hoad 1989: 281, 282; Drosdowski 1989: 441; Dauzat et al. 1971: 445), kao i englesku složenicu *sheriff*, prema anglosaskom *scīrgerēfa*, od spoja *scīr*, engl. *shire* "pokrajina" + *gerēfa* "grof" (Hoad 1989: 434). Iz istog sklopa dolaze romanski germanizmi poput stfr. *marchis*, fr. *marquis* i tal. *marchese* (Dauzat et al. 1971: 448), mada u njima ne nalazimo naslov grofa. Naime, u romansko govornim zemljama taj se naslov prevodio kao *comes*, "pratitelj", dosl. "suhodnik" (lat. *cum* + *ire* - v. Hoad: 1987: 100), što potvrđuje da je grof bio shvaćen kao pripadnik kraljeve najuže svite. Međutim, u germanskom svijetu postojali su izvorniji nazivi gotovo istog značenja za pripadnike kraljeve svite. Anglosaski *gesīþ*, langobardski *gasind* i stvnjem. *gisind(o)* (usp. njem. *gesinde*, "domaći, posluga", Riché i le Maitre 1989: 120), označuju "sljedbenike" ili "suputnike" gospodara. Svi ovi oblici - a također i got. *gasinþ(j)a* "drug na putu, suputnik" - nastali su od korijena "put", got. *sinþs*, ags. *sipþ*, stvnjem. *sind* (v. Drosdowski 1989: 237; Pudić 1971: 142).⁹

Svita je, naravno, imala gospodara, a za njega je u nekim germanskim jezicima postojao naziv od pragerm. *druktinos (ags. *dryten* "svitovođa", isl. *drottin*, stvnjem. *truhtin*), izveden poput oblika *þiudans* i *kindins* dodavanjem - *naz/nos* na temeljni pojam za svitu - pragerm. **druxt-/drukt-* (ags. *dryts* "vojna pratnja", stsas. *druht* i stvnjem. *truht*) (Benveniste 1976: 81-82; Непокупный et al. 1989: 45). Od tog korijena potječe i srednjovjekovni latinski germanizam *trustis*, "svita, kraljevska garda" (Bloch 1958: 190), koji govori, osim o bitnom načelu vjernosti

⁷ Naziv *jarl* nepoznatog je porijekla. Skok je sugerirao srodstvo s praslavenskim *orъlъ "orao", grč. ὄρνις "ptica" i drugim indoevropskim oblicima (1971 II: 562-563), što bi moglo upućivati na totemsko ili slikovito ishodište naslova. Prve tragove ove riječi nalazimo još u prvim runskim natpisima iz Skandinavije, i to u obliku *erilaR*, što neki povezuju s etničkim imenom Herula (Jones 1984: 29).

⁸ U stvnjem. postoje oblici *grāfio* i *grāvo*, odakle dolaze srvnjem. *grāve* i nvnjem. *Graf* (današnja književna riječ). Usporedni sklop predstavlja ags. *geræfa*, *gerēfa* (poslije *rēfa* > engl. *reeve*), stniz. *greifi*, stfriz. *grēva*, srniz. *grāve*, *grāve*, srdnjem. *grāve* i niz. *graaf* (Drosdowski 1989: 250; Hoad 1987: 394).

⁹ Još je Tacit zapisao da su germanski vojni vođe imali vjerne pratitelje (*comites*) koji su ih pratili svuda (*Germania* 14). Uz oblik *gesīþ* Anglosasi su imali i nazive *gesella* (prema Blochu; usp. njem. *geselle* "kalfa" - EH), *geselda* (prema Sweetu), "drug u dvorani" (od *seld* "sjedište, prijestolje, dvorana") i *geseat* "drug pri jelu", "drug" (Bloch 1958: 222; Stenton 1989: 473; Sweet 1989: 155; 151).

(usp. got. *triggws* "vjera", isl. *traust*, engl. *trust*), i o dubokoj starini vojnih pratnji. Naime, izvorne germanske riječi za svitu pripadaju i pragermansko-baltoslavenskoj baštini, te sežu do istog izvora i imaju isti smisao kao i stoslav. izraz **ДРОУЖИНА**, "vojna pratnja, svita". Gotski je pošao najdalje u tome, pa je čak i riječ za vojnika, *gadrauhts*, značila doslovce "onaj koji pripada istoj sviti" (usp. ags. *gedryht* "suborac", također "sudbina"), dok je druga imenica, *drauhts*, označavala "vojno prijateljstvo", a korijenski glagol *driugan* "ratovati, krenuti u pohod" (Benvenist 1976: 81; Непокупный et al. 1989: 45, 48, 51). Odgovarajući baltoslavenski primjeri (stoslav. **ДРОУГ**, lit. *draūgas* "prijatelj"), i stnord. *draugr* "čovjek", sugeriraju da je do takvog semantijskog pomaka moglo doći i poslije, mada smisao slavenske "družine", neki poljski i ruski primjeri u kojima je "drug" zapravo "vojnik", i letonska sintagma *kara draudze* "vojnici koji žive u dvorcu vlastelina", potvrđuju da je vojno značenje bilo široko rasprostranjeno već u starini (Непокупный et al. 1989: 43-44, 67, 74; Skok 1971 I: 447).¹⁰

Granica plemenitosti završavalo je s najnižim pripadnicima kraljevskih ili kneževskih svita. Ali ta granica bila je još uvijek propustna, u skladu s duhom vremena, jer, recimo, otkad je Odin zatočio Freyra, svaki je slobodnjak mogao steći slavu u boju i tako dokazati svoje mjesto u redovima plemstva. U "herojskim" društvima, kakvo je u to doba bilo germansko, gola srčanost često je glavni (iako možda ne i jedini) dokaz čovjekove vrijednosti, pogotovu u uvjetima kad je i ratovanje zapravo viđeno kao opći metež. Predodžba o ratu kao metežu dala je, primjerice, franačku riječ **werra* (> fr. *guerre*, tal. i španj. *guerra*, engl. *war* "rat") odnosno stvnjem. *werra* "rat, metež" (usp. njem. glagol *verwirren*, "zbuniti, zamrsiti, poremetiti"), što seže do korijena glagola "okretati, viti" (stvnjem. *werran*), pa bi se u tome mogla vidjeti veza sa slavenskom semantikom - praslav. **vi/voj*, u glagolu "viti/vijati" (okretati), i u imenicama "vojnik", "vojna", "vojska" (v. Drosdowski 1989: 787; Dauzat et al. 1971: 358; Hoad 1987: 533; Skok 1973 III: 612).¹¹

Još je dublje podrijetlo imalo zajedničko germansko nazivlje za vojsku: pragerm. **harjaz* > got. *harjis*, stvnjem. *hari*, ags. *here*, isl. *herr*, njem. *Heer* i drugi oblici. U ovom slučaju ishodište je indoevropsko, od korijena **koro-(s)* "rat, spor" (usp. lit. *kāras* i let. *kars* "rat", stprus. *karjis*, lit. *kārias* i srir. *cuire* "vojska", stperz. *kēra* "narod, vojska" i slav. osnovu *kor-* u hrv. "karati", "(po)koriti" i "korist" - u smislu plijena) (Drosdowski 1989: 274; Hoad 1987: 211; Benveniste 1976: 82-83; Skok II: 156). U starih Germana, čini se, pojam vojske bio je vezan i za nešto nalik na italjski *ver sacrum* ("sveto proljeće"), o čemu opet govori mitologija. Naime, Odinovo ime (*woda-* naz; Wodan) značilo je "vođa razjarenih", a njegov islandski nadimak, Herjan, označavao ga je kao glavaru vojske čija je svrha bila harati (stnord. *harjon*, engl. *harry*; hrv. glagol "harati" možda je preuzet od stvnjem. *harjon* ili njem. (*ver*)*heeren* - v. Benveniste 1976: 82-84, 233; Hoad 1979: 211; Skok 1971 I: 657). Ovo je za našu raspravu

¹⁰ Primjeri koje smo iznijeli o povezanosti pojmova vjernosti, svite i drugovanja, sežu do indoevropskih korijena **delory-* i **dreug-*, prisutnih, primjerice, u praslav. **dervo* (hrv. "drvo"), pragermanskom **trewam* (usp. got. *triu*, engl. *tree*), grčkom *δῆρυ* "živo drvo, balvan, građa", *δῆρυς* "drvo, hrast", i keltskom **dervo* "hrast". To upućuje na prahistorijsku simboliku, ili magiju, koja je uspoređivala vjeru i vjernost sa snagom i čvrstinom snažnih stabala. Sanskrtski *dhruva-*, ir. *druva-* "čvrst, zdrav", lit. *druvas* "snažan, čvrst", i praslav. *sdorvъ* (hrv. "zdrav", usp. poslovice "zdrav kao drijen") dio su iste indoevropske simbolike. Međutim, daljnji semantijski pomak prema ideji o drugovanju i sviti (vojnoj pratnji) čini se da je bio svojstven samo baltoslavenskim i germanskim govorima, s time da su germanski jezici, u obliku **drukt-* (**drukti-*) proširili korijen s indoevropskim sufixom *ti-*, koji je služio za tvorbu glagolske imenice ženskog roda. Prema jednom mišljenju ishodišni pragermansko-baltoslavenski oblik bio bi **dhreugh*, baltoslav. glagolski korijen **dreug-*, sa značenjem "obavljati muški posao", pa tako i rat. (V. Mažiulis, prema Непокупный et al. 1989: 73). Naposljetku, treba reći da su germanske izvedenice od **druktinos* "svitvođa", baš kao i gotski *frauja* i angolski *frēa*, ponegdje poprimile religijsko značenje "Bog, Krist". (Za daljnju raspravu v. Непокупный et al. 1989: 43-81, Benvenist 1976: 76-82; Skok 1971 I: 438-439, 446-447).

¹¹ Drugog je podrijetla njem. *Krieg* "rat", koji sadrži ideju snage i upornosti - usp. stvnjem. *crēg* "tvrdokornost", te srvnjem. *kriec* i srniz. *krijch* kojima je osnovni smisao napor, revnost ili otpor, pa i nadmetanje (Drosdowski 1989: 388).

bitno, je su po svoj prilici takvi izljeviji ratne mahnitosti potaknuli stvaranje, uvjetno rečeno, "mlađeg plemstva" i novih ratničkih svita. Prije svega mislimo na zvanje vojvode - stvnjem. *haritogo, ags. *heretoga*, njem. *Herzog*, te na skandinavski naziv za vojnu pratnju - *hiðr* (možda iz spoja *herr* i isl. *eiðr* "prisega"). U romanskim ili romaniziranim sredinama, vojvode germanskog i drugog barbarskog podrijetla preuzimali su kasnorimski naslov *dux*, "vojni zapovjednik", ili njegove izvedenice (fr. *duc*, tal. *duce*, engl. *duke* i dr.). Bio je to daljnji pomak nekada skromne riječi, koja je u klasičnoj latinštini označavala samo vodiča za strance. Ali kao naslov za pripadnike najnižeg stupnja višeg plemstva, i romanske sredine usvojiti će germanizam - "barun", koji je u početku označavao običnog slobodnog ratnika, ispod razine vojvode. Starofrancuski *barone* bio je kosi padež od naziva *ber* (stvnjem. *baro*), "slobodnjak, muž", točnije "borac", od indoevropskog *bher-* "rezati oštricom, udarati" koji i tu ukazuje na skupnu germansko-praslavensku semantiku u stnord. *beria* "udarati" i stisl. *beriasik* koji odgovara hrvatskom "boriti se" (Dauzat et al. 1971: 74; Hoad 1987: 34; Skok 1971 I: 190).

Pomak slobodnih ratnika u redove višeg plemstva povlačio je nekadašnje sluge prema višim slojevima. Tako su Anglosasi razmjerno rano, umjesto *gesib*, počeli rabiti naziv *þegen* (alt. *þegn*, *þen*, *þeng*), koji je ranije označavao običnog kraljevskog ratnika i "slugu".¹² Po svoj prilici, to je dovelo do uspona slijedbenika s nazivom *cnicht*, "mladić" (usp. stsas. *knecht*, stvnjem. *knehta*, njem. *Knecht*), koji se od 11. st. javlja u značenju "vitez (engl. *knight*)", odnosno "pokrajinski vojnik" (*knight of the shire*) (Hoad 1987: 254). Još jedan naziv doživio je zanimljiv pomak u ovo vrijeme. Za običnog slobodnjaka bez plemenitog naslova više germanskih jezika rabilo je oblike od pragermanskog *karlaz - osobito stnord. *karl* "čovjek, seljak", ags. *ceort* "seljak, pučanin, muž", stvnjem. *karal* i srvnjem. *karl(e)* "slobodnjak, muž, ljubavnik" (Hoad 1987: 76; Drosdowski 1989: 359). Korijen te riječi navodno seže do indoevropskog *ǵer* "zrio, star, truli", što bi odgovaralo pojmu zrelog (starog) čovjeka ili muža (v. Drosdowski 1989: 359). Ali kad je obični slobodnjak napokon došao na dno društvene ljestvice, od "starca" i "muža" i on se pretvorio u "momka", a u zapadnogermanskom području tome će se poslije pridodati i stanovit posprdan smisao (engl. *churl*, niz. *kerel*, i njem. *kerl* "čovjek/momak, seljačina, tikvan" (Hoad 1987: 76; Drosdowski 1989: 359). Ipak, u sjevernogermanskom (skandinavskom) području riječ se razvila slično kao i ags. *þegen*, pa će zato u 11. st. Danci uvesti u Englesku naziv *hūscarl* "kućni momak" ili "kućni čovjek" kao oznaku za pripadnika svite. Spomenimo i to da su u isto vrijeme, vjerojatno pod danskim utjecajem, nastali novi engleski nazivi za gospodara svite i njegovu gospođu - *lord* i *lady*, izvorno *hlāford*, dosl. "čuvar kruha" (< *hlāweard), i *hlāfdige*, dosl. "ona koja mijesi kruh" (Bloch 1958: 220; Hoad 1987: 257, Sweet 1989: 90, 95).¹³

U romanskim sredinama stvaranje pojma "viteza" također je polazilo od skromne razine. Ranosrednjovjekovni prethodnik kasnijeg viteza naziva se u latinskim izvorima naprosto *miles* "vojnika", a ta će semantika ostati, djelomice, i u drugom dijelu srednjovjekovlja, dakle u vremenu križarskih ratova i stvaranja prvih viteških redova. Međutim, već je rimska antika poznavala i stalež "konjanika". Mada latinski naziv za ljude iz tog sloja, *equites*, neće prijeći u romanske jezike, elitni značaj ratovanja na konju dovest će do slične tvorbe, pa će od pučko-latinske i nekada pogrdne riječi *caballus* "konj" (usp. hrv "kobilica") nastati stfr. *cavalier* (zatim fr. *chevalier*, tal. *cavaliere* i dr.), u kojem je izvorni smisao "konjanik" ubrzo prerastao u pojam viteza. Slično tome, iz Francuske preko flandrijske viteške kulture njemačka narječja

¹² Usp. stnord. *þegn* "slobodnjak, podanik", stsak. *þegan*, stvnjem. *thegan* ili *degan* "dječak, sluga, ratnik, junak", njem. *Degen* "junak, ratnik" i grč. τέκνον "mladić, dijete" (Stenton 1989: 489; Sweet 1989: 180; Hoad 1987: 488; Drosdowski 1989:).

¹³ Kruh je u ovim primjerima zapravo "hljeb kruha". Posebno hrvatsko značenje riječi "hljeb", tj. "glava kruha" ("štruca"), odgovara anglosaskom *hlāf* (> engl. *loaf*), i njemačkom *Laib Brot* (usp. Skok 1971 I: 673). Usput spomenimo da je riječ "hljeb" stari germanizam koji je u većini slavenskih jezika, osim u hrvatskom i slovenskom, primirio opće značenje "kruh" (usp. got. *hlaifs* "kruh").

prihvatila su za pojam viteza izraz *Ritter*, dosl. "jahač" (< srvnjem. *rīten*, stvnjem. *rītan* - v. Drosdowski 1989: 584, 596).

U Slavena, pojam "viteza" (stcslav. ВѢТЪЗЪ, češ. *vítěz*, rus. *витель*, usp. polj. *zwyciężyć* "pobijediti") drukčijeg je podrijetla. Prema Skoku, najšire je prihvaćeno mišljenje da je nastao prema germanskom imenu *vikingr, stnord. *vikingr*, koje je još Adam Bremenski (umro 1085.), zapisao s glasom /t/ (u rečenici *piratae quos illi withingos appellant, nostri ascomanos*), a na koji su Slaveni, navodno u analogiji prema obliku "knez", poslije dodali /z/ (v. 1973 III: 600). Povijesna pozadina u ovom slučaju bila bi tzv. "vikinška era" evropskog srednjovjekovlja (9-10. st.), u kojoj je došlo do bliskih dodira skandinavskih Vikinga s baltičkim i susjednim Slavenima ("Wendima") i do vikinškog ("varjaškog") prodora u Kijevsku Rusiju. Riječ je, dakle, o specifičnom "migracijskom" kontekstu.¹⁴

MIGRACIJSKO PLEMSTVO

U migracijskim uvjetima i običan vojnik, kao što je bio primjerice langobardski *arimann* (< *harimann*, "ratnik") u Italiji, mogao je, dakako, zauzeti više mjesto u društvu u opreci prema pokorenom indigenom pučanstvu. Osobito značajna u tom pogledu bila je ranogermanska *fara* (usp. njem. *fahren*, od pragerm. *faran "putovati", ponekad u smislu vojnog pohoda), koja je zapravo predstavljala ratničku zajednicu u pokretu, čiji su pripadnici - *fararamanni* u Langobarda i Burgunda - postali svojevršno plemstvo u novoosvojenim zemljama. Uostalom, i latinski naziv za pripadnike svite među Vizigotima i Ostrogotima, *saiones* (jedn. *saio*), zacijelo dolazi od gotškog glagola *saian* "sijati", što bi bila lijepa podudarnost kako s grčkom idejom dijaspore ("rasijanost"), tako i sa slavenskim nazivom "posada".¹⁵

Seobe, osvajanja i međuetnički dodiri ostavili su, čini se, jači pečat na slavensko nazivlje vlasti i moći nego na germansko. Uistinu, većina temeljnih društvenih pojmova u starih Slavena, primjerice "čovjek", "sloboda", "pleme", "narod", "ljudi", "gospodar", "družina" i "voj-ska" pripadaju izvornom praslavenskom ili zajedničkom indoevropskom odnosno germansko-baltoslavenskom nasljeđu. No već spomenuti primjer, "knez", govori o važnosti pozajmljivanja, a neki filolozi povezuju i riječ "puk" (stcslav. ПЛЪКЪ) s gotškim *fulc* (pragerm. *folkam, njem. *Volk*). Tijekom ranog srednjovjekovlja (i poslije) Slaveni su od svojih susjeda pokupili još mnogo izraza za nazive odličnika, uključivši "župan", "kagan", "ban", "bo(l)jarin", "kralj" i "car". Od ovih je primjera oznaka "car" (stcslav. ЦАРЬ, ЦѢСАРЬ) ušla i u germanske govore (got. *Kaisar*), mada se smatra da su je Slaveni samostalno usvojili negdje na dunavskoj granici, možda još u 5. st. (Skok 1971: 259). Njezina etimologija i značenje sasvim su jasni. Više poteškoća zadaje naslov "kralj" (možda izvorno *korlb*), prvi put zapisan u Hrvatskoj na Bašćanskoj ploči (oko 1100.) u odlomku: *zvъnim[i]rъ kra[.]ъ hrъvatskъ[i]*.¹⁶ Većina stručnjaka, iako ne svi, izvodi tu riječ od osobnog imena Karla Velikog, što bi, uzgred rečeno, bio doista velik skok od prvobitnog značenja germanskog *karl* (Skok 1972 II: 47-49; Бирнбаум 1987: 230; Антољак 1985: 134). Inače, ovaj odlomak iz Bašćanske ploče ujedno je i prvi primjer da se hrvatski etnonim javlja u *jasnom* narodnom obliku (iako postoje i mnoge starije nagovještaji), a s tim u svezi mogle bi se spomenuti dvije zanimljive teze: prvo, stara Šišićeva postavka da je u srednjovjekovnoj Hrvatskoj "... Hrvat i plemić sinonim" (1990: 659); drugo,

¹⁴ Od drugih mogućih tumačenja, vrijedi spomenuti i Brücknerov pokušaj povezivanja izraza "vitez" s praslav. *vitъ, navodno "plijen", prema stcslav. ВѢЗВѢТЪ, "dobitak", ili s lit. *vyti, vejų*, "goniti neprijatelja", a možda i s oblikom "vojna" (Skok 1973 III: 600). Inače, zanimljivo je da je ruski *витель* ostao blizak općem pojmu "junak", s posebnom narodno-kulturološkom semantikom, pa je stoga, u odnosu na zapadne vitezove, ruski poslije pozajmio germanizam *рыцарь*.

¹⁵ Spomenimo da je kod Rusa u drugom dijelu srednjeg vijeka postojao naziv "posadnik" (ПОСАДНИКЪ) za uglednika koji je imao ulogu kneževog namjesnika, a ponegdje, kao u Novgorodu, bio je čak ravan knezu.

¹⁶ Izvorno na glagoljici: *zvъnim[i]rъ kra[.]ъ hrъvatskъ[i]*.

ne tako davni pokušaj Kunstmanna, koji je, prihvativši prvi dio Porfirogenetovog tumačenja hrvatskog imena od grčkog χώρα "zemlja" dodao βαίνω, odnosno βατέω ("ići, stupiti, lutati, doći") te zaključio da su Hrvati bili "oni koji ulaze u zemlju" (v. Klaić 1990: 20). Obje su ove teze više nego upitne, ali prosljedimo li njihovu logiku, ispalo bi da su Hrvati nekada bili "faramanni", koji su se nametnuli kao plemstvo u novoosvojenoj zemlji. To možda i nije daleko od sociološke istine, bez obzira što u odgovarajućem germanskom sklopu nema primjera da je izraz *faramann* igdje postao etnonim. Međutim, vrlo često, ne samo u germanskom ili slavenskom svijetu, događalo se da su nazivi za društvene skupine prerasli u etnomine, i obratno, etnonimi prenijeti u inoetničke sredine ponegdje su postali društvene kategoriji.

Takav slučaj možda se krije u zagonetnom slovenskom ili točnije karantanskom nazivu *kosez*. U drugom dijelu srednjeg vijeka kosezi su imali najniži položaj među plemstvom u krajevima oko jugoistočnih Alpa, gotovo na razini malo viših slobodnjaka. No upravo su oni, na Gosposvetskom polju, od davnine vodili obred ustoličavanja karantanskog i zatim koruškog kneza, sve do 1414., kad su Habsburgovci napokon ukinuli taj obred (Ронин, Иванов 1989: 167, 174-175, 177). Prema tome, sasvim je razumno vidjeti u kosezima "dužinike" karantanskog kneza (Grafenauer 1978: 407), odnosno ostatke onog dijela vladajućeg sloja koji je bio u nastajanju do sredine 8. st., tj. do prodora Franaka u Karantaniju (*ibidem* 389). Ali to ne riješava pitanje njihova podrijetla. S tim u svezi, u Porfirogenetovom opisu dolaska Hrvata na jug, među imenima hrvatskih vođa spominje se i Κοσέντζης, što je zapravo "kosez" sa staroslavenskim nazalom /ε/. Na temelju tog i inih podataka Ljudmil Hauptmann je svojedobno predložio tzv. "hrvatsku" tezu o nastanku karantanske države (Grafenauer 1978: 409-411). Iz više razloga taj prijedlog nije naišao na široko odobravanje. Pa ipak, vrlo je moguće, čak i vjerojatno, da je neki, uvjetno rečeno, "tuđi" etnički čimbenik djelovao u karantanskom kao i u hrvatskom slučaju, i da je on nekako povezan s kosezima. U prilog tome govore neki već spomenuti slavenski naslovi za odličnike ("župan", "kagan", "ban" itd.), koji se ponekad najranije javljaju u slavenskom svijetu upravo na karantanskom ili hrvatskom području, a u kojima se vidi jak iranski, turski, ili turko-iranski utjecaj.¹⁷

¹⁷ Naslov "župan" prvi je put zabilježen 777. u latinskoj riječenici "... ille jopan qui uocatur Physso" ("... onaj župan koji se zove Fiso"), koja govori o poglavaru s karantanskog područja (Grafenauer 1978: 368; Klaić 1989: 29). Poslije se javljaju i drugi oblici - primjerice *supan* i *suppan*. Još se uvijek raspravlja je li ova riječ turskog ili možda praslavenskog ili baltoslavenskog podrijetla (usp. prus. *supuni* "gospoda", i lit. *ziupone* "gospoda") (Grafenauer 1978: 369-370; Klaić 1989: 29). Moguće je da se radi o iranskoj pozajmici koja je stigla do Slavena ili izravno (od istočnoevropskih Iranaca) ili preko turskih naroda (prvobitnih Bugara, Avara i drugih) (usp. perz. *šuban*, avest. *fštjan/fšupan*, i staroturske izraze *čoban/čupan*, koje je Mahmud iz Kašgara, u svom rječniku turskih jezika (11. st.) tumačio kao "pomoćnik seoskog glavarara", a koji su poslije dali i osmanskoturski oblik *čoban* "pastir" - v. Ермеев 1990: 130). Naslov *kagan* nedvojbeno je došao iz Azije, gdje se prvi put javlja 265. u protomongolskom savezu Xianbeia (Ковачевич 1977: 106). Do Slavena je vjerojatno dospio preko Avara ili starih Bugara. U 8.-9. st. već su ga koristili neki "domaći" vladari (usp. *Cacatius Boruth*, tj. karantanski knez Borut /umro 748/9/, i osvrt na "kaganat Rusa" 839. u izvješću Ludoviku Pobožnom - v. Brønsted 1965: 65-66). Teže je odrediti nastanak riječi *ban*, koja se kao naslov za visokog odličnika koristila najprije u Hrvatskoj i Bosni, odakle se prenio na dijelove ugarskog državnog područja. Većina znanstvenika prihvaća tezu o pretvaranju imena avarskog vladara Bajana u naslov, mada bi se i u ovome slučaju moglo raditi o složenijem turskom ili iranskom pozajmljivanju, pa bi tako i riječ *bajan* bila naslov, a ne osobno ime jednog avarskog poglavara iz 7. stoljeću. Čini se da je tursko-iranska međuigra dovela i do slavenskih naziva "bojarin", ili "boljarin" (stelslav. БОЛЖАРНИЦА, БОЛЖЪ), kao i do ruskog БОГАТЫРЬ "junak, junačina, vitez" (strus. БОГАТЫРЬ). Smatra se, naime, da je u prvom primjeru turkobugarski predložak *bojila*, odnosno *boljar* (u bizantskom prijepisu βοιλάρδες, βοιλάρδες) nastao iz spoja staroturskog *bai* (alt. *bäg*, *beg*, *bek*, *bej*), tj. "plemenit" + *är* (ili *er*) "čovjek", što je u više nego očitom svezi s iranskim *bagā* "junak, vitez" i *ir* "čovjek, muž" (usp. vedski *arya-* i *bhaga* "bog, božanstveni, gospodar", avest. *bagā*, pa i praslavenski iranizam "Bog"). Prvi dio turske složenice javlja se u bugarskom nazivu za niže plemstvo, u bizantsko-grčkom prijepisu βαγαίνοί (usp. stbug. *baghain* "načelnik vojske" i općeturski naziv za plemstvo *bäglür*, osm. *beyler*, dakle "begovi") i dakako u naslovu *bagatur* ili *bogotor*; u Bugara se radilo o vrsti vladarskog savjeta - ruska riječ *богатырь* zapravo je bliža u značenju mongolskom turcizmu *baghatür* "hrabri, odvažni, srčani [ratnik]", dakle "junak, junačina" (Kont 1989: 311; Ермеев 1990: 131; Цыганенко 1970: 45; Šišić 1990: 273). I druge turske riječi za visoke dužnosnike, npr. stbug. *tarkan* i *tauhan*, također su kružile po dijelovima slavenskog svijeta u ranom srednjem vijeku. Jedna od njih, *sampsis* (prema izvornom korijenu *san*), dala je opći ruski naziv za veledostojnika *самошник* (Kont 1989: 311-312). Doduše, u današnjem ruskom jeziku to se značenje gubi, jer je riječ poprimila ironični smisao.

MANJE MOĆNI I NEMOĆNI (PUK I ROBLJE)

Već smo spomenuli osobe koje su germanski narodi označavali prema raznim izvedenicama od pragermanskog *karlaz i koje su tvorile skupinu običnih slobodnjaka. Radilo se o osnovnom, uglavnom neratničkom dijelu pučanstva koji je, kako smo pokušali naznačiti, pao u slabiji društveni položaj usporedo s afirmacijom novog plemstva.

Ispod granice plemstva u sjevernih naroda ranog srednjeg vijeka nalazile su se, dakako, različite vrste ljudi koji nisu uspjeli dokazati svoju vrlinu u ratu, ili koji su izgubili slobodu i pali u položaj ropstva. U skladu s općom shemom o nastanku ropstva u predmodernim društvima, potonji su zacijelo izvorno pripadali tuđim narodima. I doista, Anglosasi su koristili riječ *wealh* i za britanske starosjedioce (tj. "strance", "Velšane") i za robove općenito (Blair 1992: 68). Ipak, stariji germanski nazivi: got. *þius* "sluga, rob" (množ. *þiwos*), ags. *þeow*, stnord. *þræll* "rob" (zabilježen u množini kao *þewaR* u runskim natpisima), skandinavski pozajmica *þræl* u anglosaskom i kasniji njem. *Diener* "sluga" koji također ulazi u ovaj sklop imaju neobičnu etimologiju. Hipotetski pragerm. *þraxilaz, navodno dolazi od korijena *þraχ ili *þreχ sa značenjem "trčati" (Hoad 1987: 491; Drosdowski 1989: 126). Način kako je došlo do tog razvitka ostaje zagonetan, mada bismo mogli pomisliti na svezu s grčkim φής, "nadničar" i na bliskost između grčkog glagolskog oblika τρέχω, "bježim", i imenice τρόχος "rad" (usp. Skok 1973 III: 495). No bilo bi još značajnije analogiju s grčkim naći i u starogrčkom φήρ, "zvijer", odnosno φήρα "lov", koja je u prenijetom smislu mogla označavati "lovinu", pa tako i "ulovljenog neprijatelja" (Senc 1991: 424). To bi se sasvim podudaralo s mitom o ratovanju Odineve bjesne svite, često zamišljenom baš kao "divlji lov" (v. Мелетинский 1990: 188).

U starih Germana bilo je i drugih izraza za robove i zavisne ljude. Gotski je imao još četiri takva naziva: *skalks*, općenito "rob" ili "sluga", *asneis* "nadničar" (osobito u doba žetve, dosl. "berač" prema got. *asans* "berba" - usp. hrv. "jesen"; Skok 1971 I: 775), te dvije vjerojatno keltske pozajmice, *magus* i *andbahts*, koje su označavale dvornike ili slugu u službi gotskog *reiks*-a (Wulfram 1988: 101).¹⁸ Zatim, riječ koja je u Skandinavaca i potom u Anglosasa poprimila opće značenje "kućevlasnik", "slobodnjak", "pučanin" - naime stnord. *bóande* (alt. *búandi*, *bóandi* > *bóndi*), odnosno ags. *bonda* (engl. *bondman*) - nastala je prema raznim tumačenjima od glagola "živjeti" (got. *bauan*, ags. i stvnj. *būan*, usp. njem. *Bauer* "seljak"), ili od korijena **band-* /*bond*, prisutnog u pragerm. *bindan, "vezati" (engl. *to bind*, njem. *binden*) (Vestergaard 1979: 18; Sweet 1989: 27; Hoad 1987: 32-33, 41, 45, 223). Prema tome, kao što je Marc Bloch (1958: 322) zaključio za engleske *bondmen* (množ.), ovaj je sloj živio (barem nekada) u stanju podložnosti, ili "vezanosti", što ga je razlučivalo od skupine iskonskih slobodnjaka - *coerls* ili *carls*. Osim toga, u Skandinaviji i u Engleskoj postojali su posebni izrazi za skupinu bivših robova. Norveški izvori nazivaju ih *leysingr*, i trebalo je proći jedno pokoljenje prije nego što je takav čovjek mogao postati *bóande* (Vestergaard 1979: 19). Izvori iz engleske zemlje Kent spominju tri skupine pod imenom *lats*, pri čemu je za pripadnike najviše takve kategorije bila određena mnogo niža krvnina (u slučaju ubojstva) nego za kentškog *coerl*-a, koji je inače imao iznimno visoku "cijenu krvi" u engleskim razmjerima (Stenton 1989: 303-304). Prema jednom mišljenju, *lats* su bili oslobođenici (Riché i le Maitre 1988: 97). Prema drugom prijedlogu, koje se zapravo ne kosi s takvim gledištem, radilo se, po svojoj prilici, o ostacima britskih (keltskih) seljaka, koji su pali u podložnost nakon dolaska ger-

¹⁸ Gotski *magus* ("mladić"), ags. i stsas. *magu*, stnord. *mogr*, te ženski oblici - ags. *magden* (< engl. *maiden* < *maid* "sluškinja"), stvnjem. *magafin* i njem. *Mädchen*, mogu se uporediti sa staroirskim *mug* "rob" (Hoad 1987: 277). Izraz *andbahts* najvjerojatnije je u vezi s galskim *ambactus*, točnije *ambactos "sluga" (v. Skok I 1971: 33; Hoad 1987: 13), ali moguće je i tumačenje od gotške složenice *andabaucts* "otkupljen" (v. Bonfanti 1976: 101-102).

manskih osvajača (Stenton 1989: 303-304). Na sličan način iz redova poraženog domaćeg pučanstva nastali su tzv. *liti* i *aldi* u langobarskoj Italiji, koji također nisu bili robovi (u punom smislu!), ali koji nisu sudjelovali u vojsci i zapravo nisu imali nikakvih "političkih prava" (Pepe 1973: 279, 283; Luzzatto 1982: 42). Potonji se ponekad uspoređuju s oslobođenici (v. Wallace-Hadrill 1962: 61).¹⁹

Poslije sloma anglosaske Engleske u boju kod Hastingsa (1066), i mnogi potomci nekadašnjih germanskih osvajača Britanije doživjeli su sličnu sudbinu kakvu su njihovi preci svojedobno odredili za starije keltsko pučanstvo otoka. Bilo je to na samom početku "razvijenog" srednjeg vijeka. U Engleskoj se tada javljaju novi romanski nazivi za robove. Najprije je od starofrancuskog *embuier*, "svezati" (lat. *imboiare* < *in* + *boia*, dosl. "u vezama /okovima/"), preko anglonormanskog *abuie ili *embuié, nastao srednjengleski izraz *boi(e)*, novoengleski *boy* "dječak" (Hoad 1987: 48), koji je u prvobitnom značenju sasvim odgovarao hrvatskoj i općenito južnoslavenskoj riječi "sužanj" (stoslav. *сѡжънѣ*, bug. *сѡжни*, hrv. i srp. "sužanj", slov. "suženj" - Skok 1973 III: 367; usp. stoslav. *сѡжъ* "okov, sveza"). Ali analogija sa slavenskim sredinama nije prestala s ovim primjerom. Iako je nastala u novim povijesnim i etnojezičnim okolnostima, engleska riječ *boy* podsjeća na stariji sloj nazivlja, tipičan za pojavu tzv. patrijarhalnog ropstva, koji se najduže zadržao upravo među Slavenima.

Najčešća slavenska riječ za roba - stoslav. *рѡбѣ*, hrv. "rob", jamačno se temelji na praslav. *orbъ*, od indoevropskog pridjeva **orbho-* "sirotan, bez roditelja" (usp. grč. *ὀρφανός*, lat. *orbis*, stind. *árphas*, "dijete, mali, slabi, siroti"; rus. *ребѣнок* "dijete"). Podrijetlo ove etimologije seže do prastarog običaja usvajanja djece poraženih (ili oslabljenih) tuđinaca, koja su zatim kao siročad "bez svojih" obavljala nužne ili mrske poslove za slobodne članove plemena (usp. got. *arbaitis* "nužda, rad", njem. *Arbeit* "rad", rus. *работать*) (Цыганенко 1970: 387-388; Skok 1973 III: 150-151). Ovakav pojmovni razvitak bio je zacijelo dovršen davno prije srednjeg vijeka, što se ne može reći za kasnoopćoslavenski *otrokъ*, koji je imao slično prvobitno značenje "dijete" - osobito ne svoje, ili iz pobočne grane srodstva (Цыганенко 1970: 322). Značenje "dijete" ta je riječ zadržala u starocrkvenoslavenskom (*отрокѣ*) i u slovenskom (*otrók*), dok je u češkom i slovačkom jeziku očuvala samo izvedeno značenje "rob". Naime još u srednjovjekovnoj Makedoniji "otroci" su imali društveni položaj tek nešto viši od pravih robova (Панов 1985: 404), a poslije će ih Dušanov starogrpski zakonik označiti kao *Баштина вѣчна* - gospodareva nasljedna imovina (Лиречек 1990 I: 272). S druge strane, u Kijevskoj Rusiji bili su to mladići, koji su se privremeno odvajali iz seoske općine (strus. *мнрѣ*) i živjeli na tzv. "slobodama", gdje su usavršavali ratne vještine pod vodstvom vojvode ili kneza (v. Brandt 1981: 19). Mogli bismo ih uporediti sa slugama gotskog *reiks*-a, što se podudara s dodatnim značenjima riječi "otrok" u staroruskom jeziku ("izravni podložnik kneževske vlasti, mladi član družine, sluga, rob" - Арбат, Скиба 1977: 203). Nadalje, gotskom utjecaju neki pripisuju i podrijetlo praslavenskog i sveslavenskog *hlorъ*, navodno od gotskog *skalks*. U raznim oblicima (južnoslav. *hlap*, polj. *chłop*, rus. *холоп*) ovaj je naziv, često u deminitivu (polj. *chłopic*, hrv-kajk. i slov. *hlapec*), označavao roba, kmeta, težaka, momka ili slugu (v. i usp. Skok 1971 I: 671). Kod Rusa se radilo o osobno neslobodnom seljaku, koji je upao u ropstvo zbog duga, samoprodaje ili počinjenog krivičnog djela, odnosno naprosto o robu ili zarobljeniku (Brandt 1981: 20, 37-38; Арбат, Скиба 1977: 206; Dmytryshyn 1973: 336). Dakako, u Kijevskoj Rusiji postojalo je više izraza za zavisne skupine društva: "rjadoviči", "zakupi" i "izgoji" (Brandt 1981: 37). Prema Brandtu, posljednji su bili robovi otpušteni uz

¹⁹ U imenu *lets*, odnosno *liti*, zacijelo se ne krije sveza s latinskim nazivom *laeti*, koji se koristio za prve skupine barbara što su ih Rimljani naselili unutar granica Carstva. Čini se da semantijsku osnovu valja tražiti u izrazima sličnim anglosaskom glagolu *lætan* (odakle engl. *to let*), koji je u srodstvu s njem. *lassen* "pustiti" i lat. *lassus* "umoran", pa je vjerojatno izvorno značilo "otпустiti (osloboditi) zbog umornosti" (Hoad 1987: 264).

otkupnine, ili pripadnici drugih slojeva koji nisu mogli živjeti od svoje zemlje, ili koji su bili isključeni iz svojih seoskih općina, pa tako i propali obrtnici, trgovci i slično (*ibidem*, 37-38). Polazišni smisao društvenog prognanstva sasvim se jasno vidi u staroruskom **изгон** (dosl. "izgnanik"). Poslije su ljudi iz ove skupine bili izjednačeni s kmetovima (usp. Dmytryshyn 1973: 336), a slično se dogodilo u drugom dijelu srednjeg vijeka i tzv. smerdima, koji su nekada tvorili osnovni sloj slobodnog seljaštva (Brandt 1981: 37; Арбат, Скиба 1977: 205; Dmytryshyn 1973: 337). No iz očite veze naziva "smerd" (strus. **смерда**, polj. *smart* i polar. *smart* "seljaci") s praslav. korijenom **smьrd-*, "smrdjeti", treba zaključiti da se već dobrano počelo gledati prezirno na ljude koji su obavljali težak rad na poljima (Фасмер 1987 III: 684-685).

Valja se zapitati jesu li stari Slaveni ikad imali jedinstven naziv za običnog slobodnjaka, usporediv, primjerice, s germanskim *karl*. Riječ **сѣвъѣ**, koja je imala značenje "slobodnjak" u starosrpskim listinama iz 14. st., bila je navodno "prastari naziv" (Жиречек 1990 I: 74). Usporedba sa stoslav. **сѣвъѣ**, slov. i hrv.-kajk. *seber* ("grub seljak", Habdelić 1989) i rus. *сябрь* ("susjed") potvrđuje da se doista radi o starom izrazu, ali mu je podrijetlo poprilično mutno.²⁰ Neki su predlagali svezu sa srpskim etnonimom (*Сърбѣ, Сърбинѣ*), što nije vjerojatno (Skok 1973 III: 316; Gluhak 1993: 573). Međutim - bez obzira kako ćemo tumačiti srpski slučaj - nije isključeno da je u starih Slavena, možda sve do ranog srednjeg vijeka, naziv za običnog slobodnjaka zapravo bio njihov opći etnonim - stoslav. **словѣннѣ**. Naime, osim najčešćeg tumačenja osnove *slov-* od korijena *slovo* "riječ", što bi značilo da su Slaveni bili ljudi iste "riječi" - istog jezika, te osim druge najčešće izvedbe od indoevropskog sklopa **sleu-* / **slou-* / **slei-* (usp. hrv. "sluz", "slina" i sl.) ili od **kleū-* / *klou "voda, plaviti, prati, čistiti", što bi ih pretvorilo u neku vrstu "vodenih ljudi", u žitelje krajeva punih voda i močvara (Kont 1989: 90-91; Skok 1973 III: 282; Gluhak 1993: 561; Цыганенко 1970: 429), bilo je pokušaja da se pronađe i neko, recimo, staležno objašnjenje. U tom smislu dio autora vidio je u Slavenima "slobodne ljude", "pučane, puk" (ie. *slau-os > grč. λαός "narod"), ili "zemljoradnike, težake" (prema grč. ἄλωή "obrađena zemlja" < indoevropski *səlouā) (v. Skok 1973: III 282). Prva je teza zanimljiva jer seže do praslav. *smobъ ("svoj", "sloboda"), i podsjeća na narod Συοβηνοί, koji je aleksandrijski geograf Ptolomej opisao kao "puk u Halanskim [tj. alanskim - EH] gorama u Sarmatiji", a koji su povjesničari i jezičari često povezivali s prvim Slavenima (v. npr. Grafenauer 1978: 249; Skok 1973 III: 281; Gluhak 1993: 559). Nadalje, polazeći od istih korijena koji su dali najčešća objašnjenja slavenskog imena, predložena je veza s balto-slavenskim izrazom "sluga", koji je prema jednom mišljenju imao analognu pojamovnu osnovu kao i latinski *cliens* (gen. *clientis*).²¹ Dakako, pojam službe i klijentizma nije u starini bio u neskladu s načelom slobode. Veći otklon u smjeru podložnosti proizlazi iz teze koju je pred desetak godina iznio Omeljan Pritsak. Prema njemu, slavensko ime preuzeto je iz hunsko-turske sredine, gdje je navodno postojala protobugarska riječ *s(a)qlaw* (u množini *sklaw-in*), s dvojakim značenjem: 1) "straža, graničari" ("gledati, paziti") i 2) "izučeni (uvježbani) rob", "robovi uvježbani da vladaju" (v. o tome Mužić 1989: 53).

Pritsakov prijedlog nije prihvatljiv, jer se zapravo temelji na kasnom pomaku kad je slavensko ime, u *krajnoj liniji*, dalo nazive za ropstvo i robove u gotovo svim zapadnoevrop-

²⁰ Ruski oblik i posuđenice u susjednim jezicima (alb. *sëmbër*, rum. *sîmbr*, mađ. *cimbora*) potvrđuju da je samoglasnik /e/ nastao iz nazala, što daje objašnjenje za toponime poput "Semberija", ali otklanja izravne veze s indoevropskim **sm̥e-/sm̥o-* u oblicima "sloboda" i "svoj" (Skok 1973 III: 210).

²¹ Navodno se u praslav. *sluga* (usp. lit. *slauḡa*), nalazi isti korijen kao u praslav. *slovo*, tj. indoevropski **klou-* "slušam", koji je dao spomenuti latinski oblik (Skok 1973 III: 288). Drugo objašnjenje od **sleu-* / **slou-* ponovno nas vraća slavenskom imenu (*ibidem* 282, 288), dok se treća teza, koja pretpostavlja neku analogiju s keltskim govorima ili izravno pozajmljivanje neke keltske tuđice tipa stir. *sluaga* "odred, četa" i kimr. *llu* "vojska" (Gluhak 1992: 564; Skok 1973 III 288), vrlo lako može pomiriti s idejom o klijentizmu.

skim jezicima.²² Time se krug na određen način zatvorio glede inorodne odrednice ropstva. No možda i više od same etničke komponente djelovala je činjenica da su Slaveni u pravilu ostali pogani duže od zapadnoevropskih naroda, a srednjovjekovna Crkva, mada se protivila porobljavanju kršćana i Židova, barem je prešutno dopuštala držanje robova iz poganskih i drugih inovjernih (ili krivovjernih) naroda. S tim u svezi, Walther Steller smatrao je da je lat. riječ *sclavus* služila najprije samo kao oznaka za vjersku razliku, tj. kao sinonim za pogane, pa bi dakle robovsko značenje bilo naknadno (v. Mužić 1989: 54). Ipak, nije lako utvrditi kada i kako je došlo do pretvaranja slavenskog etnonima u naziv za roba na velikom dijelu Evrope.

Neki misle da su robovi slavenskog porijekla prevagnuli u franačkom području još u prvim stoljećima ranog srednjovjekovlja (Geary 1988: 103), odnosno da je za vrijeme ratova Karla Velikog pojam *sclavus* ("rob") postao "opreka nazivu *Francus* 'slobodan čovjek'" (Skok 1973 II: 282). Prema drugom mišljenju, od 7. st. ključnu ulogu imala je trgovina robljem uz Dunav, koju su vodili Židovi, no do prave prekretnice navodno je došlo u 10. st., kad je saski vojvoda i njemački kralj Henrik Ptičar (912.-936.) pokrenuo sustavno osvajanje prema slavenskoj granici i kad je nagli porast broja slavenskih zarobljenika našao izlaz u preprodaji robova u muslimansku Španjolsku (Kont 1989: 66, 68; usp. Haverkamp 1988: 213; Hitchcock 1973: 51). Tada je i u islamskim zemljama arapski oblik slavenskog etnonima (*saqāliba*) poprimio značenje "kupljeni rob" ili "španjolski rob", uskoro bez obzira je li takav čovjek podrijetlom bio Slaven, Franak, Langobard ili nešto drugo (Hiti 1983: 223, 474). Zacijelo s time na umu, Bogo Grafenauer pokušao je odbaciti prvo gledište da je trgovina slavenskim robljem uz Dunav dala germanskim i romanskim narodima novu riječ za roba, tvrdeći da se ona javlja tek od 12. st., i da se širila iz zapadne Evrope prema Istoku usporedo s razvitkom arapske trgovine, koja se vodila uvelike preko Italije (1965: 241). Ovakav je zaključak neodrživ, jer se protivi jezičnom razvitku (*sclavus* nije nastao od *saqāliba*, nego obratno) kao i povijesnoj građi o dalekosežnoj trgovini slavenskim robovima još u ranijim razdobljima srednjeg vijeka. Međutim, čini se da je izraz *sclavus* u smislu "rob" ipak nestao u jednom trenutku, vjerojatno kao posljedica pokršćavanja većine slavenskih naroda, a da je ponovno ušao u opticaj od 13. st., kad su talijanski trgovci počeli dovoditi na Zapad veće skupine robova iz krajeva oko Crnog mora (Davis 1988: 52; usp. Jelisejev et al. 1972: 89).²³ Učvršćivanje dualističke "hereze" u Bosni u 12.-13. st. također je mogla pridonijeti obnovi starog nazivlja, u skladu s logikom da su se inovjernici ili krivovjernici, pa prema tome i bosanski Slaveni, mogli porobljavati. U međuvremenu, iz sličnog razloga, kršćani koji su ratovali s muslimanima na Iberijskom poluotoku počeli su rabiti nazive *sarracenus* i *captivus* za robove (Davis 1988: 52). U Španjolskoj je *sclavus* (točnije *esclavo* - EH) počeo potiskivao te izraze u 14. st., a u Portugalu je *escravo* stekao širu uporabu tek u 15. st. kad su u zemlju stigli prvi tovari crnih robova iz Afrike (*ibidem*, 52-53). Dotada se pomak od izvornog etničkog (ili etno-religijskog) pojma toliko povećao da nas ne treba čuditi pojava izraza **СКЛАВЪ** u smislu "rob" potkraj 15. st. čak u nekim slavenskim, točnije starosrpskim sredinama, gdje je vjerojatno dospio iz srednjogrčkog ili talijanskog jezika (Skok 1973 III: 260).

Unatoč posljednjem primjeru, jasno je zašto oblik *sclavus* sa servilnim značenjem nije mogao uhvatiti korijen u samom slavenskom svijetu. Inače ovaj etimološki razvitan etnonim nije neobičan, ili svojstven (sic!) Slavenima, već samo potvrđuje da su slavenski narodi u stanovitom određenom njihove povijesti žestoko ratovali sa zapadnim susjedima, koji su u

²² Od bizantsko-grčkog Σκλαβινός/Σθαβινός, preko lat. *Sclavus* i grčkog romanizma Σκλάβος/Σθαλάβος potječe tal. *schiaivo* (u Toskani *stiaivo*) "rob", (staro)francuski *esclave* > sreng. *sclave* (engl. *slave*), zatim njem. *Sklawe*, nizoz. *slaef*, šved. *sclau*, katal. *sclau*, španj. *esclavo*, port. *escravo* (Skok 1973 III: 282; Hoard 1978: 443; Kont 1989: 66 Gluhak 1993: 561; Zingarelli 1970: 1578).

²³ Prvi spomen u engleskim izvorima javlja se za vladavine Eduarda I. (1272.-1307.) (Davis 1988: 52), prvog kralja iz francuske loze Plantagenet-Anjou, u razdoblju kad je romanski jezični utjecaj u Engleskoj još uvijek bio jak.

njima vidjeli oličenje "tuđinstva" (u užem etničkom, etnojezičkom ili u vjerskom pogledu). To da su ipak postojali stoljetni i često vrlo bliski dodiri između, primjerice, Germana i Slavena, također ne mijenja stvari. Praznori tuđinstva obično se stvaraju upravo na temelju najbližeg i/ili najmoćnijeg inorodnog susjeda. Drugo je pitanje zašto je riječ *sclavus* nestala i zatim opet oživjela u "razvijenom" i kasnom srednjem vijeku. Osim spomenutog širenja talijanske trgovine roblja prema Crnom moru, dva su razloga, čini se, odigrala ključnu ulogu u tome. Prvo, najkasnije do 11.-12. st. nestalo je kulturno i jezično jedinstvo slavenskog svijeta, pa su slavenski narodi počeli napuštati nekadašnji skupni etnonim u korist "užih" narodnih imena, što je zacijelo olakšalo pojmovni pomak prvog imena prema servilnom značenju.²⁴ Dakako, u odnosu na one narode ili prostore gdje se slavenski ime duže zadržalo (u Slavoniji i drugdje), zapadni autori sve su češće rabili oblike poput lat. *S(c)lavonus* ili *Slavus* (za razliku od *sclavus*). Drugo i još važnije, u 10.-11 st. na Zapadu se konačno oblikovao sustav "klasičnog feudalizma", kao svojevrсна sinteza sjevernog (germanskog) i rimskog naslijeđu, u kojem je iz susreta između sve boljeg ropstva i sve lošijeg kolonata izišlo kmetstvo (Pepe 1973). U tom novom sklopu stara latinska riječ *servus* ("rob"), na starofrancuskom *serf*, poprimila je osebujno značenje "kmet", a za pravo (bezuvjetno) ropstvo počela se (ponovno) rabiti ranosrednjovjekovna riječ *sclavus*.²⁵

UMJESTO ZAKLJUČKA

U uvodu spomenuli smo da ne kanimo izraditi preciznu sociohistorijsku shemu. No ovdje možemo otkriti još nešto. Htjeli smo, koliko moguće, istaknuti povezanosti (pa i razlike) između germanskih i slavenskih (odnosno baltoslavenskih) sfera. Prečesto se rani srednji vijek tretira samo kao spoj između, uvjetno rečeno, "barbarskog germanstva" i "antičkog romanstva". S druge strane, srednji vijek je svakako počeo u stapanju sjevernoevropskog i antičkog naslijeđa. Kršćanstvo je bilo doprinos antičkog juga, a novi oblici vlasti (moći) uvelike su stigli sa sjevera - *ali ne samo sa sjevera!* Antička ideja o Carstvu, u novom kršćanskom ruhu, prenijela se u rani srednji vijek i ostala djelatna sve do prijelaza u tzv. ranomoderno doba, pa i dugo vremena poslije. Međutim, rani srednji vijek još je uvijek velikim dijelom bio poganski, što smo također pokušali naznačiti.

Crkva je ipak stekla sve jači položaj, pa napokon i dominantni, mada po cijeni razdvajanja evropskog Zapada od Istoka. To razdvajanje trajat će dugo, čak i poslije velikog raskola 1054., ali već od 9. st. Zapad će za sebe početi tvrditi da predstavlja čitavu kršćansku zajednicu - *corpus Christianorum*, ili naprosto *Christianitas*. Za nas je znakovito da je potkraj 9. st. anglosaski kralj Alfred Veliki (vladao 871.-899.) tvrdio da su tri skupine ljudi neophodne za uspješno vladanje - "oni koji se mole (*genedmen*), "oni koji ratuju" (*frydmen*) i "oni koji rade" (*weorcmen*). Međutim, nije to bila prva takva tvrdnja. Još je papa Zahariji (741.-752.)

²⁴ Veće razlike između slavenskih govora počele su se pojavljivati krajem 11. i početkom 12. st., usporedo s gubitkom poluglasa /s/ i /s/. Istodobno i razilaženje istočnog i zapadnog kršćanstva podijelilo je slavenski svijet, a poslije je u drugom dijelu srednjovjekovlja, čak među onim Slavenima koji su zadržali starocrkvenoslavenski obredni jezik, prevagnula svijest o pripadnosti zasebnim narodnostima (Rusima, Srbima, Bugarima) (v. Литаврин, Иванов 1989: 5, 9; Толстой 1989: 19, 23). Na zapadnom crkvenom području, slavenski etnonim najdulje se *kontinuirano* rabio u hrvatskim i bosanskim krajevima, osobito u Slavoniji (koja se prvi put spominje s tim imenom u 11. st.), zatim među pribaltičkim Slavenima i onima između Labe i Odre, a potkraj srednjeg vijeka i za vrijeme protestantizma postao je (ili ponovno postao) oznaka za pretke Slovaka (prvi put 1444) i današnjih Slovenaca (1550. u djelu Primoža Trubara) (v. Антоњак 1985: 126; Жиречек 1990 I: 63-64; Ронин, Иванов 1989: 303; Виноградова, Мельников, Шушарин 1989: 233; Глуhak 1993: 560).

²⁵ Ponegdje, kao u Italiji, Dalmaciji i u drugim krajevima gdje je kmetstvo više nalikovalo kolonatu nego pravom ropstvu, *servus* nije sasvim izgubio prvotno značenje. Zato, primjerice, talijanski jezik, kada govori o "kmetovima" (ne o "robovima"), nužno koristi opisu sintagmu *servi della gleba* ("zemljišni robovi"), koja dolazi iz kasnorimskog nazivlja za kolone vezane za zemlju (*glebae adscripti*). Slično tome, riječi *servus* i *ancilla* (za žensku osobu) u dubrovačkim izvorima iz druge polovine srednjeg vijeka još uvijek najčešće označuju roblje (Klaić 1990: 204).

spomenuo tri "staleža" u jednoj poslanici ocu Karla Velikog, Pipinu Malom, a poslije je Ivan Skot Eriugen (oko 810.-877.) proširio na Zapadu razradu misli Pseudo-Dionizija Areopagita o trodjelnoj društvenoj podjeli po uzoru na nebesku hijerarhiju i sv. Trojstvo (Гуревич 1990: 27-28).

Georges Dumézil je svojedobno izvodio vrlo sličnu, gotovo istu shemu o trodjelnoj podjeli društva, i to iz daleke, pretkršćanske prošlosti. Za njega je ta shema potjecala iz "misaonog kalupa" drevnih Indoevropljana, jer su navodno "... u starom svijetu jedino Indoevropejci učinili taj filozofski pothvat" (1987: 22). I neki primjeri (ne samo nazivi!) u ovom tekstu ukazuju na takvu mogućnost ("sveti kraljevi" u Germana, ratnici i njihove svite, obični slobodnjaci). Ipak, osnovna je razlika prije svega između moći i nemoći, slobode i neslobode, odnosno između pripadnosti narodu i tuđinstva. I etnički element koji se vrlo često javlja u ranosrednjovjekovnim društvenim kategorijama ulazi u takav okvir. Moguće je da su kralj Alfred i drugi koji su 8.-9. st. pisali o tri "staleža", na neki način otkrili dio svog indoevropskog "misaonog" naslijeđa, koje je možda bio pomućen u burno doba seobâ naroda. No da je takva shema bila samo indoevropska ne čini se vjerojatnim. Uostalom, kad je u 11. st., dakle već na prijelazu u "razvijeni" srednji vijek, *ideologija* o trodjelnoj podjeli društva napokon prevagnula (Duby 1989: 302; Гуревич 1990: 29-31), uzor je bio ne samo sv. Trojstvo već i starozavjetna (semitski - sic!) predaja o sinovima Noe. Vitezovi su navodno potjecali od Jafeta, slobodnjaci od Sema, a zavisni ljudi od Hama (Гуревич 1990: 30). Dakako, bilo je već i ozbiljnih kritika te sheme, pa i alternativnih podjela osnovnih društvenih skupina.

KRATICE - *ags.* - anglosaski; *alt.* - alternativno; *avest.* - avestijski; *bret.* - bretonski; *bug.* - bugarski; *engl.* - engleski; *etrušč.* - etruščanski; *fr.* - francuski; *friz.* - frizijski; *gal.* - galski; *grč.* - grčki (starogrčki); *got.* - gotski; *hrv.* - hrvatski; *hrv.-kajk.* - hrvatsko-kajkavski; *ir.* - irski; *isl.* - islandski; *kimr.* - kimrijski; *lat.* - latinski; *let.* - letonski; *lit.* - litavski; *mađ.* - mađarski; *njem.* (nvnjem). - (novo)njemački; *niz.* - nizozemski; *osk.* - oskijski; *osm.* - osmanskoturski; *perz.* - perzijski; *polj.* - poljski; *port.* - portugalski; *pragerm.* - pragermski; *praslav.* - praslavenski; *prus.* - pruski; *rum.* - rumunjski; *rus.* - ruski; *slov.* - slovenski; *sveng.* - srednjoengleski; *srir.* - srednjoirski; *smiz.* - srednjonizozemski; *srnjem.* - srednjonjemački; *srvnjem.* - srednjoisokonjemački; *stbug.* - starobugarski; *stcslav.* - starocrkvenoslavenski; *stfr.* - starofrancuski; *stfriz.* - starofrizijski; *stir.* - staroirski; *stniz.* - staronizozemski; *stnord.* - staronordijski; *stperz.* - staroperzijski; *stprus.* - staropruski; *stsus.* - starosaski; *stvnjem.* - starovisokonjemački; *sveslav.* - sveslavenski; *škot.* - škotski; *španj.* - španjolski; *tal.* - talijanski; *um.* - umbrijski.

LITERATURA

1. Арват, Н[инель] Н[иколаевна]; Ю[рий] Г[еоргиевич] Скиба (1977) *Древнерусский язык*. Киев: Вища школа.
2. Arveler, Elen (Hélène Arweiller) (1988) *Politička ideologija Vizantijskog carstva*. Beograd: Filip Višnjić,
3. Banniard, Michel (1986) *Le haut moyen age*. Paris: PUF.
4. Benveniste, Emile (1979) *Il vocabolario delle istituzioni indoeuropee*. vol. I+II, Torino: Einaudi.
5. Бирнбаум, Хенрик (1987) *Праславянский язык - достижения и проблемы его реконструкции*. Москва: Прогресс.
6. Blair, John (1992) "The Anglo-Saxon Period (c. 440-1066)", u djelu: Kenneth O. Morgan *The Oxford History of Britain*. Vol. I: Roman and Anglo-Saxon Britain. Oxford: Oxford University Press, str. 60-119.
7. Bloch, Marc (1958) *Feudalno društvo*. Zagreb: Naprijed.

8. Bonfanti, Giosue (1987) "Appendice" - dodatak knjizi: Arturo Graf. *Miti, leggende e superstizioni del medio evo*. Milano: Arnoldo Mondatori Editore, str. 379-396.
9. Brandt, Miroslav (1981) *Povijest Rusije u srednjem vijeku*. Zagreb: SNL.
10. Brønsted, Johannes (1965) *The Vikings*. London: Penguin.
11. Цыганенко, Г.П. (1970) *Этимологический словарь русского языка*. Киев: Радяньска школа.
12. Dauzat, Albert; Jean Dubois i Henri Mitterand (1971) *Nouveau dictionnaire étymologique et historique*. Paris: Larousse.
13. Davis, David Brion (1988) *The Problem of Slavery in Western Culture*. New York: Oxford University press.
14. Dmytryshyn, Basil (ur.) (1973) *Medieval Russia: A Source Book 900-1700*. Second edition. Hinsdale: Dryden.
15. Drosowski, Günther (ur.) (1989) *Duden Etymologie - Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache*. Mannheim: Dudenverlag.
16. Duby, Georges (1989) "Les féodaux, 980-1075", u knjizi: Georges Duby (ur.). *Histoire de la France*. (vol. I) Naissance d'une nation des origines à 1348. Paris: Larousse, str. 285-322.
17. Dumézil, Georges (1987) *Tridelna ideologija Indoevropevc*. Ljubljana: ŠKUC/Filozofska fakulteta.
18. Еремеев, Д.Е. (1990) "'Тюрк' - этноним иранского происхождения" (К проблеме этногенеза древних тюрков)", *Советская этнография*, бр. 3, str. 129-135.
19. Фасмер, Макс (Max Vasmer) (1987) *Этимологический словарь русского языка*. Москва: Прогресс.
20. Franzen, August (1988) *Pregled povijesti Crkve*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
21. Fumagalli, Vito (1984) "L'Italia centro settentrionale dalla conquista carolinga al dominio sassone", u radu: *Storia della società italiana. Parte seconda*. vol. V. Milano: Teti editore, str. 169-197.
22. Geary, Patrick J. (1988) *Before France & Germany. The Creation & Transformation of the Merovingian World*. New York: Oxford University Press.
23. Gluhak, Alemko (1993) *Hrvatski etimološki rječnik*. Zagreb: August Cesarec.
24. Goffart, Walter (1980) *Barbarians and Romans. A.D. 418-584*. Princeton: Princeton University Press.
25. Goldstein, Ivo (1990) *Bizant na Jadranu*. Zagreb: Latine et graeca/ Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta.
26. Goldstein, Ivo (1992) "Život i doba Karla Velikog", komentar u - Einhard, *Život Karla Velikog/ Karoli Magni Vita Einhardi*. Zagreb: Latine et graeca, str. 7-27.
27. Grafenaur, Bogo (1978) *Zgodovina slovenskega naroda*, I. Ljubljana: DZS.
28. Гумилев, Лев Николаевич. (1967) *Древние Тюрки*. Москва: Наука.
29. Гуревич, Арон Яковлевич (1990) *Средневековый мир. Культура безмолвствующего большинства*. Москва: Искусство.
30. Habdelić, Juraj (1987) *Dictionar ili Réchi Szlovenszke*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, (pretisak izvornika iz 1670; uredio Josip Turčinović; dodaci - Josip Bratulić, Vladimir Horvat).
31. Haverkamp, Alfred (1988) *Medieval Germany 1056-1273*. Oxford: Oxford University Press.
32. Hitchcock, Richard (1973) "Muslim Spain (711-1492)", u knjizi: P.E. Russel (ur.). *Spain - A Companion to Spanish Studies*. London: Methuen.
33. Hiti, Filip (Philip, Hitti K.) (1988) *Istorija Arapa od najstarijih vremena do danas*. Sarajevo: Veselin Masleša.
34. Hoad, T.F. (ur.) (1987) *The Concise Oxford Dictionary of English Etymology*. Oxford: Oxford University Press.
35. Jelisejev, Vadim; Jean Naudou, Gaston Wiet i Philippe Wolff. (1972) "Velike civilizacije srednjeg vijeka", prvi dio. *Historija čovječanstva - kulturni i naučni razvoj*. sv. III, knj. 1. Zagreb: Naprijed.
36. Лиречек, Константин (1990) *Историја Срба. Политичка историја го 1537 год.* књ. I. Београд: Змај.
37. Jones, Gwyn (1984) *A History of the Vikings*. Oxford: Oxford University Press.
38. Klaić, Nada (1990) *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*. Zagreb: Globus.
39. Kont, Fransis (Francis Conte) (1989) *Sloveni*, I+II. Београд: Филип Вишњић.

40. Ковачевић, Јован (1977) *Аварски каганат. Београд: Српска књижевна заграда.*
41. Мелетинский, Е.М. (gl. red.) (1990) *Мифологический словарь.* Москва: Советская энциклопедия.
42. Montanari, Massimo (1984) *Campagne medievali. Strutture produttive, rapporti di lavoro, sistemi alienanti.* Torino: Einaudi.
43. Mussot-Goulard, Renée (1988) *La France Carolingienne (843-987).* Paris: PUF.
44. Mužić, Ivan (1989) *Podrijetlo Hrvata.* Zagreb: Matica hrvatska.
45. Mužić, Ivan (1989) "Šamanizam boga Wuotana", uvod u djelo: Tacitus, Cornelius = Kornelije Tacit. *Germania/ Germanija.* Split: Verbum, str. 9-28.
46. Непокупный, Анатолий Павлович (od. red.), Наташа Николаевна Быховец, Изабелла Рафаиловна Бунятова и др. (1989) *Общая лексика германских и балто-славянских языков.* Киев: Наукова думка.
47. Pepe, Gabriele (1973) *Il medio evo barbarico d'Italia.* Torino: Einaudi.
48. Pianigiani, Ottorino (1991) *Vocabolario etimologico della lingua italiana.* La Spezia: Melita.
49. Pudić, Ivan (1971) *Gotski jezik i istorijska gramatika.* Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Srbije.
50. Riché, Pierre i Philippe le Maitre (1989) *Les invasions barbares.* Paris: PUF.
51. Riché, Pierre (1989) "Les temps mérovinges. VIe-VIIe siècle", u knjizi: Georges Duby (ur.). *Histoire de la France.* (vol. I). Naissance d'une nation des origines à 1348. Paris: Larousse, str. 187-212.
52. Roehl, Richard (1978) "Patterns and structure of demand", u knjizi: Carlo M. Cipolla, *Fontana Economic History of Europe: The Middle Ages.* Glasgow: Collins, str. 107-142.
53. Ронин, В.К., Вяч. Вс. Иванов (1989) "Проблемы этнического самосознания полабских славян в XI-XIV вв.", u knjizi: Г.Г. Литаврин, Вяч. Вс. Иванов (od red.) *Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху зрелого феодализма.* Москва: Наука, str. 297-317.
54. Skok, Petar (1971-1973) *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika.* sv. I- IV. Zagreb: JAZU.
55. Stenton, F.M. (1989) *Anglo-Saxon England.* Oxford: Oxford University Press.
56. Стурлусон, Снорри (1980) *Круг земной.* Москва: Наука.
57. Sweet, Henry (1989) *The Student's Dictionary of Anglo-Saxon.* Oxford: Oxford University Press.
58. Šišić, Ferdo (1990) *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara.* Zagreb: Matica hrvatska.
59. Tacitus, Cornelius = Kornelije Tacit (1992) *Germania/ Germanija.* Split: Verbum (latinski i hrvatski tekst; priredio i preveo Josip Miklić).
60. Толстой, Н.И. (1989) "Древнеславянский литературный язык в XII-XIV вв. (его функции и специфика)", u knjizi: Г.Г. Литаврин, Вяч. Вс. Иванов (od red.) *Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху зрелого феодализма.* Москва: Наука, str. 14-24.
61. Verhulst, Andriaan (1989) "La construction carolingienne, VII siècle-840", u knjizi: Georges Duby (ur.). *Histoire de la France.* (vol. I) Naissance d'une nation des origines à 1348. Paris: Larousse, str. 213-257.
62. Vestergaard, Torben Anders (1979) *Social Structure of the Medieval North and the Ideology of External Relations. A fieldwork in a 12th century Norwegian law code, Gulatingslög, with special attention to kinship and marriage.* Magisterkonferensafhandling (magistarski rad), Institut for forhistorisk arkæologi, meddelalder-arkæologi, etnografi og socialantropologi, Aarhus Universitet. Moesgård.
63. Виноградова, А.И.; Г.П. Мельников, В.П. Шушарин (1989) "К Проблему становления этнического самосознания словаков.", u knjizi: Г.Г. Литаврин, Вяч. Вс. Иванов (od red.) *Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху зрелого феодализма.* Москва: Наука, стр. 297-317.
64. Wallace-Hadrill, J.M. (1962) *The Barbarian West A.D. 400-1000. The Early Middle Ages.* New York: Harper.
65. Wolfram, Herwig (1988) *History of the Goths.* Berkeley/Los Angeles: University of California press.
66. Zingarelli, Nicola. (ur. Miro Dogliotti, Luigi Rosiello, Paolo Valesio) (1970) *Vocabolario della lingua italiana.* Bologna: Zanichelli.

**EARLY MEDIAEVAL TERMINOLOGY OF
AUTHORITY AND POWER
(POWERLESSNESS) AND RELATED
PROBLEMS**

EMIL HERŠAK

Institute for Migrations and Nationalities, Zagreb

The paper presents early Germanic and Slavic terms relating to social categories and roles in the early Mediaeval period. Following a general comment on the "appearance" of the European milieu in this epoch, an attempt is made to explain the original meaning of rulers' and nobles' titles (and categories), namely terms of "authority and power", as well as of the terminology in regard to the lower strata, including slaves (i.e. the "powerless"). With the help of these examples, the author wishes to indicate some general aspects of the structure of European society in the Early Middle Ages. The prime purpose of the paper is to offer material for more complete research in the field of historical sociology.